

KOVÁCS SÁNDOR

A MAGYAR UNITÁRIUS
PEREGRINATIO ACADEMICA
VÁZLATOS TÖRTÉNETE
1848 UTÁN

„A peregrináció nem csupán ott fontos, ahol egyetemek nincsenek, vagy csak késsőn alakulnak, hanem minden országban és minden korban szerves részét kell, hogy képezzék az értelmiség- és tudósképzésnek.”¹ Az erdélyi unitárius egyházban az értelmiség nevelése, az oktatás színvonalának emelése mindig központi helyet foglalt el. Az egyház megalakulásától kezdve folyamatosan küldte ki arra való ifjait a külföldi egyetemekre, hogy tudásban, világlátottságban felzárkózhasson a többi protestáns felekezet mellé. Az 1560-as évektől 1848-ig 178 unitárius akadémitáról tudjuk adatszerűen igazolni, hogy „felsőbb országba” bujdosott, külföldi akadémiát látogatott. (A beiratkozások alapján a látogatott akadémiák száma 281.) A legnépszerűbbeknek a bécsi, páduai, oderafrankfurti, leideni, witembergi, altdorfi, heidelbergi és göttingeni egyetemek bizonyultak. A beiratkozottak számát tekintve 42 beírt hallgatóval a bécsi vezet, de a felsorolt akadémiák mindegyikén 1848-ig legkevesebb 10 diákunk tanult. Az erdélyi *peregrinatio academicát* összességében tekintve ez nem jelentős szám, de az unitárius egyházi és világi értelmiségi utánpótlást alapul véve mégiscsak annak mondható.²

Az erdélyi unitáriusok számára hazai egyetem és főiskola hiányában a magasan képzett értelmiségi szükséglet biztosításának a külhoni peregrináció volt az egyetlen – költséges, de járható – útja. 1568 és 1579 között az olaszországi, páduai és bolognai egyetem bizonyult legnépszerűbbnek. 1580 és 1638 között is a páduai egyetem volt a leglátogatottabb.³ 1639 és 1711 között az oderafrankfurti és leideni akadémia vonzotta az unitárius diákokat, hogy aztán 1712 és 1848 között a súlyponti a bécsi akadémiára tevődjék át. A 18. századi Habsburg-ház

¹ Szögi László: *Külföldi egyetemi modellek és külföldi egyetemi tanulmányok a 18. századtól a 20. század első negyedéig* http://tbeck.beckground.hu/filo/htm/1/107_belso.htm [2009. november 17.]

² Szabó Miklós: *Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárása 1848-ig*. In: KerMagv 1991, 85–104.

³ Szabó Miklós, Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992.

Erdélyt is jelentősen érintő politikája igyekezett meggátolni a protestánsok Bécsen kívüli tanulását. Ez részint a felvilágosodás eszméinek korlátozása végett, részint politikai, gazdasági érdekből történt. Vissza akarták fogni Erdélynek az osztrák érdekekkel ellentétes országokban történő kapcsolatkiépítési próbálkozásait, valamint a peregrinusok általi pénzkivitelt. A Bécsen kívüli tanulást az útlevíl megszerzéséhez kötötték, ez pedig jelentősen megnehezítette a továbbtanulást.⁴

Az unitárius diákok 1848 után is előszeretettel látogatták a németországi egyetemeket, és az angol, illetve később az amerikai unitárius ösztöndíjak megalapításáig – de esetenként még utána is – a göttingeni, bécsi, jénai, zürichi, lipcsei és berlini egyetemre jártak. A teljesség igénye nélkül megpróbáljuk felsorolni azoknak (elsősorban lelkészeknek és kollégiumi tanároknak) a nevét, akik 1848 után tanultak „felsőbb akadémiákon”. Nevük felsorolása mellett megnevezzük a látogatott egyeteme(ke)t és röviden utalunk arra is, milyen „munkakörben” tevékenykedtek hazatérésük után. Tekintettel arra, hogy a londoni, majd később az oxfordi Unitarian College-ban tanult diákokról részletesebb tanulmány is megjelent, nem térünk ki részkérdésekre.⁵ Az 1854-ben alapított Manchester Unitarian College magyar diákjairól magyar nyelven nem jelent meg egyetlen tanulmány sem, ezért azokról, akiket itt matrikuláltak, részletesebb életrajzot közlünk. Az Amerikai Egyesült Államokban tanult adatait is ebben a dolgozatban ismertetjük.

Unitárius diákok nyugat-európai egyetemeken 1848 után

A külföldi ösztöndíj elnyerésének módozatát az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) csak 1869-től szabályozta. Előzőleg az volt a gyakorlat, hogy versenyzsuga nélkül a tanári kar által javasolt lelkészjelöltet vagy jelölteket a Főtanács megerősítette, aláíratta velük a reverzálist⁶, s külföldi tanulmányújtjukra „áldását

⁴ Szabó Miklós, Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998.

⁵ Erdő János: *A Manchester College története és kapcsolata az erdélyi unitárius egyházzal*. In. *KerMagv* 1986, 138–158.

⁶ A reverzális szövege a 19. században a következő volt: „Én NN. kinek részére a Magyar Unitárius Egyház Főhatósága ösztöndíjat adományozott, illetőleg biztosított, hogy teológiai és bölcsészeti tanulmányaimat az XX. évben külföldi egyetemeken Angolországban tovább folytathassam, ünnepélyesen fogadom, hogy életem tisztaságát megőrizni, a kijelölt tanulmányokban minden igyekezetemmel előhaladni törekszem. Egyházi és intézeti előljáróimnak és rendeleteiknek itthon és külföldön egyaránt engedelmeskedem, egy-

adta”. 1832-ben a nyáradszentlászlói zsinaton elhatározták, hogy az akadémiára menendő ifjak 1833. január első vasárnapján Kolozsváron vizsgára kötelesek állni. A főgondnok és az Unitárius Kollégium felügyelő gondnoka elnöke alatt működő vizsgabizottság az eredményt a Főtanács elé terjesztette, és a testület kijelölte a „külső országi akadémiára” küldendőket. Az 1869 júniusában tartott főtanácsi ülésen azt a határozatot hozták, hogy a külföldi ösztöndíjakat pályázat útján töltik be. Pályázhattak a kolozsvári lelkészjelöltek, valamint a tordai és székykeresztúri gimnázium tanítói. Az 1869-ben hozott végzés lényegi változást nem hozott az addig meghonosodott gyakorlatban, és a tulajdonképpeni pályáztatásig még ötven esztendőnek kellett eltelnie. Dolgozatunkban igyekeztünk ismertetni azok adatait is, akik nem egyházi ösztöndíjjal vagy támogatással tanulnak, de unitáriusnak vallották magukat.

Bécs

1. Iszlai József (Iszlál József) 1866-ban a bécsi egyetem orvosi karán tanult.⁷ 1872 és 1874 között Londonban fogászatot tanult. (Hazatérése után Pesten volt fogorvos, majd a budapesti egyetemen fogtant és foggyógyászatot tanított. Iszlai nevéhez fűződik a magyar fogorvosok első tudományos társulatának, a Központi Magyar Fogtani Társulatnak a megszervezése is.)
2. Gyergyai Árpád dr. 1864 őszétől 1867-ig Bécsben tanult, orvosi diplomával tért haza, 1873-ban fél évet a kollégiumban is tanított.⁸
3. Bartok István dr. 1864 őszétől 1867-ig a bécsi egyetem orvosi karán tanult.⁹ Hazatérte után a Kolozsvári Unitárius Gimnáziumban is tanított.
4. Faragó Anna 1917-ben iratkozott be az egyetem orvosi karára.

Bécsújhely (Wiener Neustadt)

1. Szent-Királyi Adalbert a bécsújhelyi Teréziánus Katonai Akadémián tanult 1895-től 1898-ig.¹⁰

háznak jó hírét előmozdítani igyekszem, s amire elhivatom, azt vállalom és teljes tehetségem szerint teljesíteni elmulasztthatatlan kötelességemnek ismerem.”

⁷ Szögi László–Kiss József Mihály: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*. Budapest, 2003, 3973.

⁸ Uo., 3307. Gyergyairól lásd még: Gaal György: *Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet úttörője*. In. Keresztény Magvető, 1996. 84–91.

⁹ Szögi–Kiss, i. m., 3219.

¹⁰ Patyi Gábor: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*. Budapest, 2004, 4778.

2. Kereső Lajos (Ludwig) 1902-től 1905-ig tanult a Teréziánus Katonai Akadémián.¹¹
3. Álgya-Pap Zoltán 1912-től 1915-ig tanult a Teréziánus Katonai Akadémián.¹²
4. Nagy Jenő (Eugen) 1915-ben iratkozott be a Teréziánus Katonai Akadémiára.¹³
5. Pál Miklós (Nikolaus) 1916-ban iratkozott be a Teréziánus Katonai Akadémiára.¹⁴

Berlin

1. Ferencz József (Ferencz Joseph) 1858. október 16-tól 1859. március 28-ig természettudományokat tanult a berlini egyetemen.¹⁵ Lásd Göttingennél is.
2. Papp Mózes 1857. április 14-től 1857. augusztus 8-ig természettudományi előadásokat hallgatott.¹⁶
3. Marosi Gergely 1858. október 29-től 1859. május 19-ig a berlini egyetemen teológiát tanult.¹⁷ Lásd Göttingennél is.
4. Raffay Károly (Karl) 1902. április 15-től augusztus hetedikéig tanult a teológiai karon.¹⁸ Lásd Lipcsénél is.
5. Gál Miklós (Nikolaus) a berlini egyetem jogi karán tanult 1908. október 26-tól 1909. március 8-ig.¹⁹ Lásd Münchennél is. Hazatérése után aktívan bekapcsolódott az egyházi és politikai életbe. 1938-tól 1951-ig főgondnoka volt az egyháznak. Tagja volt az Országos Magyar Párt Központi Intéző Bizottságának, 1932-ben képviselőnek választották. 1983. június 2-án, kilencvennyolc évesen halt meg Tordán.
6. Sándor Ferenc (Franz) az egyetem építészmérnök karán tanult 1912. október 12-től 1914. június 20-ig.²⁰

Boroszló

1. Gálfalvi Sámuel sárdi lelkész 1900. május 5-től augusztus 4-ig a bölcsészkaron tanult.²¹

¹¹ Uo., 4962.

¹² Uo., 5314.

¹³ Uo., 5515.

¹⁴ Uo., 5643.

¹⁵ Uo., 342.

¹⁶ Uo. 332.

¹⁷ Uo., 346.

¹⁸ Uo., 1628.

¹⁹ Szögi 2001, 2221.

²⁰ Uo., 10693.

²¹ Szögi 2001, 3172.

Göttingen

1. Papp Mózes (Pap Moses)²² 1856. április 14-től 1857. március 20-ig természet-tudományokat (Naturwissenschaft) hallgatott. Lásd Berlinnél is.²³ Hazatérése után a Kolozsvári Unitárius Gimnáziumban (KUG) tanított, főjegyzőnek választották. Az 1876-ban tartott püspökválasztó zsinaton Ferencz Józseffel szemben alulmaradt, ezért a főjegyzőségről is lemondott.
2. Nagy Lajos (Nagy Ludwig) 1856. április 14-től 1857. július 26-ig teológiát hallgatott.²⁴ Hazatérése után a KUG tanára, majd igazgatója volt. Főjegyzőnek is megválasztották, Kriza Jánossal közösen szerkesztették a *Keresztény Magvetőt*.
3. Ferencz József (Ferencz Joseph) 1857. október 15-től 1858. szeptember 23-ig a bölcsészkaron tanult.²⁵ Lásd Berlinnél is. Gazdag életművéről, püspöki szolgálatáról számtalan tanulmány jelent meg.²⁶
4. Marosi Gergely (Marosi Gregor) 1857. október 15-én iratkozott be a teológiai szakra.²⁷ Lásd Berlinnél is. A székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban volt tanár.
5. Sárdi Sámuel (?) 1858. április 15-től augusztus 10-ig önköltségen teológiát tanult.²⁸ Valószínűleg az unitárius Sárdi Sámuel torockói pap fia. Benczédi azt jegyezte fel róla, hogy garibaldista.²⁹ Lásd Heidelbergnél és Würzburgnál is.
6. Raffai Károly (Rasaj Karl) 1860. október 18-tól 1861. szeptember 26-ig saját költségén teológiát tanult.³⁰ Meglátogatta az angliai unitáriusokat is, kisebb bonyodalmat okozva ezzel a Londonban tanuló Simén Domokosnak. Hazatérése után gr. Bethlen Kamilló fiának nevelője volt, de az ifjú elzüllött és fiata-

²² Kerek zárójelben közöljük milyen névalakban matrikulált az akadémista. Szögletes zárójelben felsoroljuk azokat az akadémiaikat ahol bizonyíthatóan megfordult, amennyiben a névalak változott, ezt is megjegyezzük.

²³ Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Bp., 2001. 332. 3982.

²⁴ Uo., 3981.

²⁵ Uo., 3986.

²⁶ A legújabb összefoglaló dr. Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat. (Az erdélyi unitárius teológia a 19. század első felében, különös tekintettel Ferencz József unitárius püspök munkásságára)*. Kolozsvár, 2007.

²⁷ Szögi, i. m. 3987.

²⁸ Uo., 3993.

²⁹ Benczédi, i. m., 653.

³⁰ Uo., 4009.

- lon meghalt. Raffai Újszékelyen tekintélyes birtokot igazgatott, Benczédi Gergely megjegyzése szerint nagy uzsorás hírében állott.³¹
7. Rédiger Árpád 1860. november 20-án iratkozott be a teológiai fakultásra.³² Hazatérése után Dicsőszentmártonban volt lelkész.
 8. Kénosi Béla (Kencsy Béla) 1861. november 5-től 1862. március 14-ig saját költségén a bölcsészkaron tanult.³³ (Sándor Mózes költségeit is ő fedezte.) Lásd Heidelbergnél is. Hazatérése után Udvarhely vármegye főjegyzője volt. 1862-ben Londonban szervezett világkiállításra Sándor Mózessel együtt hat hétre Angliába látogattak. Simén Domokossal is találkoztak.
 9. Sándor Mózes (Moses) 1861. november 1-jétől 1862. március 14-ig Kénosi költségén tanult.³⁴ Lásd Heidelbergnél is. Hazatérése után a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban tanított, majd Udvarhely vármegye tanfelügyelője lett.
 10. Benczédi Gergely (Benczédi Gregor) 1864. április 16-tól szeptember 7-ig természettudományokat tanult.³⁵ Tanulmányait Londonban folytatta. Hazatérése után a KUG tanára volt.
 11. Váradai Károly (Váradai Carl) 1865. október 16-tól a bölcsészkaron tanult.³⁶
 12. Uzoni Gábor (Gabriel) 1865. október 16-tól 1866. március 12-ig saját költségén teológiát tanult.³⁷ Lásd Jénánál és Londonnál is. Nem sokkal hazatérése után öngyilkos lett.

Heidelberg

1. Sárdi Sámuel 1859. május 7-én iratkozott be az egyetem orvosi karára.³⁸ Lásd Göttingennél és Würzburgnál is.
2. Kénosi Béla 1862. július 20-án iratkozott be az egyetem jogi karára, az 1863–64. évi téli szemesztert is itt töltötte.³⁹ Lásd Göttingennél is.
3. Sándor Mózes 1862. július 20-án az egyetem teológiai karára iratkozott be.⁴⁰ Lásd Göttingennél is.

³¹ Benczédi Gergely: *Adatok a kolozsvári unitárius kollégium történetéhez, diáknévsorok*. EUEGyLt Kolozsvár, Kézirat, 658.

³² Szögi, i. m., 4010.

³³ Uo., 4019.

³⁴ Uo., 4018.

³⁵ Uo., 4026.

³⁶ Uo., 4032.

³⁷ Uo., 4031.

³⁸ Uo., 5383.

³⁹ Uo., 5396.

⁴⁰ Uo., 5397.

4. Simén Domokos 1862. július 20-án iratkozott be a teológiai fakultásra.⁴¹ Londoni tanulmányai befejezése után május 20-án Kénosi Béla és Sándor Mózes társaságában utazott a kontinensre. Lásd a londoni akadémitáknál is.
5. Kozma Ferenc 1868. október 21-én iratkozott be a teológia szakra.⁴² Lásd Jénánál is.
6. Pálfi Károly (Karl) 1871. október 21-én iratkozott be a természettudományi karra.⁴³ Lásd Münchennél is.
7. Daniel Gábor 1898. október 28-án iratkozott be a jogi karra.⁴⁴ Hazatérése után ügyvédként dolgozott, a budapesti unitárius egyházközség tagja volt.

Jéna

1. Uzoni Gábor 1866. április 18-tól saját költségén a teológiai karon tanult.⁴⁵ Lásd Göttingennél és Londonnál is.
2. Kozma Ferenc (Franz), 1867. október 24-én iratkozott be a teológiai karra.⁴⁶ Néhány hónapra át szeretett volna menni Londonba, de az angol unitáriusok csak egész tanévre fogadták volna, így tervezett útja megghiúsult. Hazatérése után Kolozs megye tanfelügyelője volt. Lásd Göttingennél és Zürichnél is.
3. Zoltán Sándor a kolozsvári Millenniumi Alap ösztöndíjasa volt, 1912. május 5-én iratkozott be a teológiai karra.⁴⁷ Lásd Lipcsénél is.

Lipcse

1. Ürmössy Gyula (Julius) 1889. október 25-én iratkozott be a jogi karra.⁴⁸ A kereskedelmi akadémián tanított Budapesten.
2. Csépl Miklós 1900. október 17-én iratkozott be a bölcsészkarra.⁴⁹
3. Raffai Károly (Karl) 1901. október 24-én iratkozott be a teológiai karra.⁵⁰ Lásd Berlinnél is.
4. Lőrinczi István 1911. október 26-án iratkozott be a bölcsészkarra.⁵¹

⁴¹ Uo., 5398.

⁴² Uo., 5449.

⁴³ Uo., 5497.

⁴⁴ Uo., 5692.

⁴⁵ Uo., 6759.

⁴⁶ Uo., 6801.

⁴⁷ Uo., 7273.

⁴⁸ Uo., 7966.

⁴⁹ Uo., 8116.

⁵⁰ Uo., 8150.

⁵¹ Uo., 8463.

5. Zoltán Sándor 1911. október 26-án iratkozott be a bölcsészkarra.⁵² Lásd Jénánál is. Hazatérése után Homoródszentmártonban volt lelkész. Magántanári vizsgát tett az újszövetségi szakcsoportból.

Marburg

1. Máthé Sándor újszékelyi lelkész 1929-ben tanult.⁵³
2. Fekete Lajos 1929-ben pár hónapot tanult a teológiai karon.
3. Kovács Lajos 1930–1931.⁵⁴ Lásd Strassburgnál és Londonnál is.

München

1. Pálfi Károly (Karl) 1872. április 20-án iratkozott be a természettudományi karra.⁵⁵ Lásd Heidelbergnél is.
2. Sándor János (Johann) zürichi bölcsészeti tanulmányok után 1872. április 20-án iratkozott be a természettudományi karra.⁵⁶ Lásd Zürichnél is.
3. Sárdi István (Sárdy Stephan) 1872. november 11-től a müncheni képzőművészeti akadémián tanult.⁵⁷ Festő, grafikus. Hazatérése után Kolozsváron telepedett le, ahol tanárként dolgozott. A *Vasárnapi Újság* több rajzát is közölte. Művei Kolozsváron találhatóak. (Egyebek mellett ő festette meg Kriza János portréját is 1877-ben, ez a kép az EKT termében ma is látható.) Lásd Nürnbergnél is.
4. Ürmösi Kálmán (Uermeosi Coloman) a Müncheneri Műegyetem mérnöki karán tanult 1873-tól 1876-ig.⁵⁸ (Simén Domokos önéletrajzában azt írta, hogy 1871-ben Ürmösit Zürichbe kísérte a „Politechnikumba”)⁵⁹
5. Pákey Lajos (Ludwig) a Müncheneri Műegyetem magasépítész karán (Hochbau) tanult 1874-től 1876-ig.⁶⁰ Kolozsvár főépítésze lett.
6. Gálffy Gyula (Julius) a Müncheneri Műegyetem mérnöki karán tanult 1887-től 1888-ig.⁶¹

⁵² Uo., 8464. Jelentése Ta.i. 170/1912.

⁵³ Főtanácsí Jegyzőkönyv 1929, 34.

⁵⁴ Ta.i. 148/1931.

⁵⁵ Uo., 8920.

⁵⁶ Uo., 8921.

⁵⁷ Uo., 14028.

⁵⁸ Uo. 11925.

⁵⁹ *Simén Domokos életirata* In. KerMagv 1984, 83.

⁶⁰ Uo., 11973.

⁶¹ Uo., 12241.

7. Iszlai Lajos a müncheni egyetemen orvosi karán tanult 1894. október 27-től 1895. augusztus 2-ig.⁶²
8. Gál Miklós (Nikolaus) az egyetem jogi karán tanult 1909. május 8-tól július 16-ig.⁶³ Lásd Berlinnél is.

Nürnberg

1. Sárdi István 1870. októberétől a Nürnbergi Iparművészeti Főiskolán is tanult.⁶⁴ Lásd Münchennél is.

Strassburg

1. Kovács Lajos 1933–1935 (teológiai doktori címet szerzett.) Lásd Marburgnál és Oxfordnál is.

Würzburg

1. Sárdi Sámuel göttingeni és heidelbergi tanulmányai után 1859. október 19-én iratkozott be az orvosi karra, az 1860–61 téli szemesztert is itt töltötte.⁶⁵

Zürich

1. Kozma Ferenc (Franz) 1869. április 7-től augusztus 5-ig az egyetem teológiai karán tanult.⁶⁶ Lásd Heidelbergnél és Göttingennél is.
2. Sándor János (Johann) 1871. október 18-án iratkozott be a zürichi egyetem bölcsészkarára, és 1872. március 12-én fejezte be tanulmányait.⁶⁷ Lásd Münchennél is.
3. Kovács János (Johann) 1870. április 20-tól augusztus 11-ig tanult az egyetem teológiai karán.⁶⁸ Lásd a londoni akadémitáknál is.

⁶² Uo., 9004.

⁶³ Uo., 9198.

⁶⁴ Uo., 14409.

⁶⁵ Uo., 10191.

⁶⁶ Szögi László: *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. Budapest, 2000, 787.

⁶⁷ Uo., 808.

⁶⁸ Uo., 795.

Unitárius diákok Angliában és Észak-Amerikában.

A 19. század második felében az európai egyetemlátogatás gyakorlatát szerencsésen kiegészítették az Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban felajánlott unitárius ösztöndíjak. Az 1821-től folyamatosan izmosodó erdélyi–angol kapcsolatok 1860-ban odáig fejlődtek, hogy első ízben küldhetett az Erdélyi Unitárius Egyház akadémitát az akkor Londonban székelő Manchester New College-ba. Simén Domokos, a fiatalon elhunyt teológiai tanár volt az első erdélyi unitárius, akinek nem az egyház, nem a városi tanács és nem a patrónusok biztosították tanulmányi költségeit, hanem a Manchester New College. Vele kezdődött meg az erdélyi unitáriusok Angliában való képzése.

A Manchester New College-ban – Londonban, majd Oxfordban – beiratkozott magyar unitárius diákok névjegyzéke:

1. Simén Domokos 1860–1862; teológiai tanár, főjegyző.⁶⁹ Lásd Heidelbergnél is.
2. Benczédi Gergely 1864–1866; a Kolozsvári Unitárius Kollégiumi tanára, igazgató. Lásd Göttingennél is.
3. Uzoni Fosztó Gábor 1866–1868; lelkész, a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára. Lásd Jénánál és Göttingennél is.
4. Kovács János 1870–1872; a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, igazgató. Lásd Zürichnél is.
5. Derzsi Károly 1872–1874; tordai gimnáziumi tanár, budapesti lelkész.
6. Péterfi Dénes 1874–1876; kolozsvári lelkész, teológiai tanár.
7. Boros György 1877–1879; teológiai tanár, főjegyző, püspök.
8. Varga Dénes 1879–1881; tordai gimnáziumi tanár, igazgató.
9. Gál Miklós 1881–1884; lelkész.
10. Csifó Salamon 1886–1889; lelkész, teológiai tanár.
11. Gálfi Lőrincz 1889–1892; teológiai tanár.
12. Józán Miklós 1892–1895; lelkész, püspök.⁷⁰
13. Lőfi Ödön 1895–1898; lelkész.
14. Simonfi Márton 1898–1899; betegség miatt tanulmányait félbeszakította, nem volt lelkész.
15. György János 1903–1905; teológiai tanár, író. Kilépett az unitárius egyházból. Lásd az amerikai akadémitáknál is.

⁶⁹ Életrajzi adatait lásd Borbély István: *Simén Domokos és kora*. In. *KerMagv* 1926, 1927, 1928.

⁷⁰ Angolul írt emlékirata a Ferencz József hagyatékában 188. sz. alatt. *EUEGyLt*.

16. Raffay Károly 1905–1907; világi pályára lépett.⁷¹
17. Györfi István 1910–1912; teológiai tanár.⁷²
18. Kiss Elek 1913–1915; lelkész, teológiai tanár, főjegyző, püspök.
19. Balázs Ferenc 1923–1925; lelkész, író.
20. Jancsi [Iván] László 1925–1926; lelkész. Tanulmányútját betegség miatt megszakította.⁷³
21. Varga Béla 1926; egyetemi és teológiai tanár, főjegyző, püspök.
22. Kővári Jakab 1927–1929; lelkész.⁷⁴
23. Fikker [Abrudbányai] János 1929–1931; lelkész, teológiai tanár.⁷⁵
24. Csifó Nagy László 1931–1932; lelkész, előadótanácsos.⁷⁶
25. Kovács Lajos 1932–1934; lelkész, teológiai tanár, főjegyző, püspök. Lásd Marburgnál és Strassburgnál is.
26. Ferencz József 1934–1935; lelkész, főgondnok, a Magyarországi Unitárius Egyház püspöke. Az 1930–1931-es iskolai évre a magyarországi Protestáns Egyházak Segélyező bizottságától 600 frankos, névre szóló ösztöndíjat kapott. Párizsban tanult.⁷⁷ Szakvizsga után két hónapig Genfben gyarapította ismereteit.
27. Erdő János 1935–1937; lelkész, teológiai tanár, főjegyző, püspök.⁷⁸
28. Bodor András 1937–1939; a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, igazgató, egyetemi tanár.

Az 1939–1941. évekre Sebe Ferenc kapta meg az ösztöndíjat, de a világháború kitörése miatt nem vehette igénybe.

Tekintettel arra, hogy a Manchester College-ban csak lelkészek (férfiak) tanulhattak, a nő értelmiségi képzés háttérbe szorult. Ezen kívántak segíteni a Sharpe nővérek, Emily (1828–1914) és Matilda (1830–1916), akik alapítványukkal a londoni Channing House Schoolban való nőképzést biztosították⁷⁹,

⁷¹ Jelentése Ta.i. 2461/1937. EUEGyLt.

⁷² Ta.i. 2461/1937. A jelzet több jelentésre vonatkozik.

⁷³ Ta.i. 2118/1925

⁷⁴ Ta.i. 2598/1929.

⁷⁵ Ta.i. 51/1932.

⁷⁶ Ta.i. 2461/1937.

⁷⁷ Ta.i. 1366/1930. Ta.i. 2442/1931.

⁷⁸ Jelentését és részletes életrajzát lásd: Molnár B. Lehel: *Erdő János egyházunk és népünk szolgálatában*. In: *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*. Szerk. dr. Szabó Árpád, Kolozsvár, 2007.9–30.

⁷⁹ Vö. Zsakó Erzsébet: *Hinni és tenni. Az Unitárius Nőszövetség története*, Kolozsvár, 2003. 153–165.

és így huszonkilenc unitárius lány tanulhatott Londonban 1892 és 1949 között. Ezt az alapítványt követte 1911-ben az a második alapítvány, amelyet „Emily kisaszony, apja, Samuel Sharp emlékére” tett, s amely „Sharpe Hungarian Scholarship” néven évi 110 fontsterling ösztöndíjat biztosított a lelkészi pályára készülő magyar unitárius ifjaknak.⁸⁰ Az egyéves ösztöndíjat minden 18. életévét betöltött nőtlen, lelkészi pályára készülő magyar ifjú megpályázhatta. Rendkívüli esetben, a College igazgatójának ajánlatára s az Egyházi Képviselő Tanács jóváhagyásával, az ösztöndíjat egy évvel meg lehetett hosszabbítani. Sigmond József lelkészjelölt volt az első, akit 1914-ben az Egyházi Képviselő Tanács kijelölt erre az ösztöndíjra, de az első világháború kitörése miatt Sigmond nem utazhatott Manchesterbe.⁸¹

A 19. század utolsó negyedében a peregrinusok kiválasztási gyakorlata is némi módosításon esett át. 1880-ban a Főtanács – dr. Berde Áron főgondnok beadványára is válaszolva – azt a határozatot hozta, hogy az Angliába küldendő ifjak a Papnevelde szigorlatot tett végzettjei lehetnek. Az Egyházi Képviselő Tanács feladata volt, hogy egy évvel a tanulmányút megkezdése előtt kiválassza az ösztöndíjra jelöltek. A jelölteknek angol, görög és latin nyelvből a Papnevelde tanári kara előtt vizsgáznuk kellett. A Londonban tanult lelkészjelöltek a Papneveldeben rendes tanárnak voltak alkalmazhatók, sőt a Gimnáziumokban is taníthattak a „bölcselemi tanszéken”. Az ösztöndíjak megpályáztatása csak 1933-tól vált gyakorlattá. Az Egyházi Képviselő Tanács az 1930-as években két angol és két amerikai ösztöndíj „birtokában” – Manchester New College, Unitarian College Manchester Pacific Unitarian School, Meadville Theological School – úgy döntött, hogy szabad versenyt hirdet az ösztöndíjakra. Az ösztöndíj-pályázatok kiírása után „aki a kívánt vizsgán kiválóbb eredményt mutat fel, az részesül az ösztöndíj kedvezményében”. E határozat mellett ismét megújították az 1880. évi főtanácsi határozat azon pontját, amely kimondta, hogy „a Londonból haza jövő ifjak kötelesek tanulmányaikat feltüntető bizonyítványaikat az Egyházi Képviselő Tanácshoz bemutatni”. A versenyvizsgák során a tanárjelöltek a Manchester New College-ba, a gyakorlati lelkészi pályára készülőket pedig a Manchester College-ba irányították. A második világháború kitöréséig (1907–1940) tizenkét magyar unitárius lelkész tanult Oxfordban, tízen pedig Manchesterben.

⁸⁰ A magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1911. évi október hó 29–30. napjain Kolozsvárt tartott gyűléséről szerkesztett JEGYZŐKÖNYV, Kolozsvár, 1911, 42–45.

⁸¹ McLachlan, Herbert: *The Unitarian Home Missionary College*, London, 1915, 152;

A manchesteri Unitarian College magyar unitárius diákjai

A Sharpe Hungarian Scholarship történetéről nem jelent meg magyar nyelvű összefoglaló tanulmány, dolgozatunkkal ezt a hiányt (is) próbáljuk pótolni.⁸² A pontos adatfeltárást megnehezíti, hogy az akadémiták írásos beszámolóí nem minden esetben állnak rendelkezésünkre. A külföldi tanulmányútról készült jelentések a Teológiai Akadémia Igazgatóságán keresztül kerültek az Egyházi Képviselő Tanács asztalára. Néhány jelentésnek még nem akadtunk nyomára, remélhetőleg a Teológiai Akadémia irattárának rendezésekor ezek is előkerülnek majd. Ha az írásos jelentést megtaláltuk, a jelentések levéltári jelzetére lábjegyzetben utaltunk. Dolgozatunkban nem térhettünk ki a jelentések elemzésére, mint ahogy arra sem, milyen teológiai, szociális, politikai és egyháztársadalmi gondolatok jutottak el akadémitáink révén Erdélybe. A Manchesterben tanult unitárius lelkészek vázlatos életrajzát nemcsak azért tartottuk fontosnak megörökíteni, mert legtöbbjükéről alig tudunk valamit, hanem azért is, mert a Trianon után bekövetkező impériumváltás során ők is a román hatóságok (Siguranța majd a Securitate) célkeresztjébe kerültek.

A Sharpe alapítvány első két ösztöndíjasának,

1. Kiss Sándor 1906–1907
2. Benczédi Pál 1907–1908

fennmaradt levelei azt sugallják, hogy a Unitarian College Manchester ugrodészkaül szolgált további tanulmányok folytatásához.

A homoródjánosfalvi származású Kiss Sándor (1882. február 13-án született) 1906. június 21-én Kolozsvárott fejezte be teológiai tanulmányait és ősszel beiratkozott a Manchester College-ba. 1907. április 25-én keltezett levelében értesítette Ferencz József püspököt, hogy a Meadville Lombard Theological School dékánja, Franklin Chester Southworth (1863–1944) egy ösztöndíjat ajánlott fel, és tanulmányait az Egyesült Államokban kívánja folytatni. Az Államokból 1908-ban tért haza és Füzesgyarmaton (Magyarország) kezdte meg lelkészi szolgálatát. Kolozson (1912-től 1928-ig), Székelyudvarhelyen (1928-tól 1931-ig) és Jánosfalván (1931-től 1951-ig) volt lelkész. Nyugdíjas lelkészként 1952-ben Kolozsváron kapott kiegészítő lelkészi megbízást. Fordításait, tanulmányait a *Keresztény Magvető* közölte. 1943-ban jelent meg nyomtatásban *Dr. Martineau* címen egyetlen

⁸² Kovács Sándor: *Transylvania and the Unitarian College, Manchester: The Sharpe Hungarian Scholarship*. In: Smith, Leonard ed.: *Unitarian to the Core. Unitarian College Manchester 1854–2004*. Manchester, 2004, 143–160.

nagyobb munkája, ebben a neves angol hat beszédét fordította magyar nyelvre. 1973. december 3-án, 92 éves korában halt meg Kolozsváron.

Benczédi Pál (1883. január 2-án született Bencéden) 1907–1908-ban tanult Manchesterben. 1908. januárjában keltezett egyik levelében arra kérte Ferencz József püspököt, hogy engedélyezze az oxfordi Manchester New College-ban való továbbtanulást. Benczédi meggyengült egészsége miatt 1908. áprilisában hazatért Erdélybe. 1909-től a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban volt nevelő, ezt követően Datkon, Homoródújfaluban és Alsóboldogfalván volt lelkész. 1934-től vallástanárként dolgozott a kolozsvári kollégiumban, 1943-tól pedig az Unitárius Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékének volt rendes tanára. 1945-től az Unitárius Egyház Nagykönyvtárban volt főkönyvtáros, 1948-ban nyugdíjba ment. 1966. június 9-én halt meg. A középiskolák számára írt tankönyvei mellett legjelentősebb munkái: *Az Unitárius hitelvek kifejlődése*, Cluj-Kolozsvár 1934; *A Dávid Ferenc Egylet története*, Cluj-Kolozsvár 1935.

Az első világháború kitörése miatt 1921-ig az unitárius lelkészek nem vehették igénybe a Sharpe ösztöndíjat. A világháború befejezése után 1921-től 1940-ig tíz unitárius lelkész tanult Manchesterben.⁸³

1. Lőrinczi Dénes 1921–1923
2. Máthé Zsigmond 1923–1925
3. Fülöp Zoltán 1925–1927
4. Ekárt Andor 1927–1929
5. Rostás Dénes 1929–1931
6. Pethő István 1931–1932
7. Darkó Béla 1932–1934
8. Gálfi Elek 1934–1936
9. Nagy Zoltán 1936–1938
10. Benedek Gyula 1938–1940

Lőrinczi Dénes (1899. november 18-án született Homoródkeményfalván) 1921. szeptember 30-án érkezett Manchesterbe és október 4-én megkezdte első féléves tanulmányait. Az előadások mellett bekapcsolódott a Manchester környéki unitárius gyülekezetek életébe is és alkalomról alkalomra prédikált. Az 1922–1923. tanévben a Victoria Universityn összehasonlító vallástudományt és görögöt tanult. 1923-ban a Unitarian Historical Society felkérésére július 4-én

⁸³ McLachlan: *Register of Students 1854–1829*. 64., 66., 73., 75–77.

Rezi Elek: *Adatok a Manchesteri Unitarian College történetéhez*. In. KerMagv 1986, 27–32.

Az *angol unitarizmus és a magyar unitárius egyház* címen tartott felolvasást.⁸⁴ Nyomtatásban is megjelent tanulmánya mindmáig egyik legjobb angol nyelvű forrása a magyar–angol unitárius kapcsolatoknak. Hazatérte után 1923-tól 1933-ig a lupény-vulkáni, 1933-tól 1936-ig a bukaresti, 1936-tól a tordai egyház-községben szolgált, egészen 1962. május 5-én bekövetkezett haláláig.

Máthé Zsigmond (1899. október 5-én született Ürmösön) 1923 őszén iratkozott be a Manchester College-ba, 1925. augusztus 13-án érkezett haza. Kolozsvári segédlelkészi évei után 1927-től 1945-ig Nyárádszentmártonban, 1945-től 1972-ig Szentábrahámon volt lelkész. 1958-tól 1969-ig a Székelykeresztúr–Székelyudvarhely egyházkör esperese volt. 1991. június 17-én halt meg, 92 éves korában.

Fülöp Zoltán (1903. november 10-én született Kidében) 1925 és 1927 között tanult Manchesterben. Hazatérte után 1927 és 1935 között Iklandon, 1935 és 1948 között Vadadon, majd 1948-tól Szentháromságon volt lelkész. 1971. december 15-én halt meg.

Ekárt Andor (1905. január 6-án született Csehétfalván) 1927–1929-ben volt Sharpe ösztöndíjas. 1929-ben rövid ideig püspöki titkár, majd a székelyszentmihályi egyházközségben volt lelkész. 1930-tól 1932-ig nyárádszentlászlói, 1932-től 1952-ig csehétfalvi, 1952-től székelykeresztúri lelkész volt és a székelykeresztúri és székelyudvarhelyi egyházkör esperese. 1957. december 22-én halt meg.

Rostás Dénes (1903. december 23-án született Komjátszegen) 1929 és 1932 között volt a College diákja. 1931 és 1934 között Medgyesen és Erzsébetvárosban, 1934-től 1942-ig Kálnokon, 1942-től 1950-ig Bölönben, 1950-től 1959-ig Alsó-felsőszentmihályon volt lelkész. Esperese volt a háromszéki és az kolozs-tordai egyházkörnek. Rövid ideig 1959-től 1961-ig a Protestáns Teológiai Intézetben volt tanár, 1962-től pedig 1970-ig a kolozsvári egyházközségnek volt lelkésze. Tanulmányait a *Keresztény Magvető* közölte. 1980. október 2-án, 77 éves korában halt meg Kolozsváron.

Pethő István (1903. szeptember 15-én született Aranyosrákoson) teológiai tanulmányait befejezve 1927. szeptember 24-től szabédi lelkész volt pár hónapig. Következő állomáshelye Budapest volt, innen indult külföldi tanulmányútjára is, az 1931–1932-es tanévben volt a Manchester College ösztöndíjasa. Hazatérte után hitoktató lelkészként, majd a pestszentlőrinci gyülekezet lelkészeként

⁸⁴ Dionysius Lőrinczy: *The Hungarian Unitarian Church*. In: Transactions of the Unitarian Historical Society vol. 3., for the years 1923–1926. 20–39, 121–134. Jelentését lásd: Ta.i. 1114/1926.

működött 1936-tól 1952-ig. 1957-től 1966-ig a Magyarországi Unitárius Egyház püspöki helynöke volt. Írásait az *Unitárius Élet* című folyóirat rendszeresen közölte. 1978. október 3-án halt meg Budapesten.

Darkó Béla (1909. január 28-án született Nagyajtán) 1932-től 1934-ig tanult Angliában. 1934-től a Budapesti Misszióház lelkésze volt, majd 1935-től Füzesgyarmaton, 1944-től 1955-ig Árkoson, 1955-től Marosvásárhelyen szolgált, ennek az egyházkörnek volt esperese. 1969. január 11-én halt meg Marosvásárhelyen.

Gálfi Elek (1910. ?) 1934. október 7-én kezdte meg és 1936. június 31-én fejezte be manchesteri tanulmányait. Egyháztörténetet és társadalomtudományt akart tanulni, de sajnálattal állapította meg, hogy „ezek tanulmányozása semmiképpen nem illeszkedett be a College tantervébe”, ezért unitárius hittant, lélektant tanult, és közben „gyakorlati munkát” is végzett. Angliai tartózkodása alatt 28 gyülekezetben 56 alkalommal prédikált.⁸⁵ Hazatérte után 1936-tól 1939 februárjáig segédlelkész volt Tordán, majd 1939-től 1940-ig Szebenben volt lelkész. A bécsi döntésre és egyházközsége katasztrofális anyagi helyzetére hivatkozva három hónapi szabadságot kért az Egyházi Képviselő Tanácstól. Kolozsvárra költözött, és amikor a Képviselő Tanács novemberben felszólította, hogy térjen vissza Szebenbe, írásban jelentette, hogy előző szolgálati helyére nem mehet vissza, mert egy 1940. július 24-én mondott temetési beszéd miatt hadbíróság elé állíthatják. 1943-ban az Egyházi Képviselő Tanács megállapította, hogy a szebeni gyülekezet elhagyása biztonsági okokból történt, és a Gálfi ellen indított fegyelmi eljárást felfüggesztette, az érintett azonban továbbra sem vállalt lelkészi állást. A tordai cementgyárnál dolgozott könyvelőként 1957-ig. Ekkor újból kérte egyházi alkalmazását. Az Egyházi Képviselő Tanács részletes jelentést kért a kérés indoklására. Gálfi beleunhatott a jelentésírásba, mert többé nem kért szószerket. 1988. június 17-én, 78 éves korában halt meg Tordán.

Nagy Zoltán (1914-ben született Hátszegen) 1936 és 1938 között Manchesterben tanult. Hazatérte után temesvár-aradi lelkész, 1941-től hadnagyi rangban táborig lelkészként szolgált a IX. hadtestparancsnokság kötelékében Kolozsvár székhellyel. Az volt a feladata, hogy „szálljon ki inspekcióra azokba a helyőrségekbe, ahol tömegesen vannak unitárius katonák”. A második világháború után az Egyesült Államokban telepedett le, itt vállalt lelkészi szolgálatot. 1969-ben halt meg Bostonban. Szerkesztésében jelent meg 1943-ban honvédek számára összeállított imakönyv.

⁸⁵ Ta.i. 2123/1936

Benedek Gyula 1938 és 1941 között folytatott manchesteri tanulmányai már a második világháború esztendeire estek, és sorsát a háború életre szólóan befolyásolta. Angliai tartózkodása során útlevele érvényét veszítette, és a második bécsi döntés következtében sem a magyar, sem a román hatóságok nem állítottak ki számára másikat, ezért kénytelen volt Angliában maradni. 1947-ben Kiss Elek püspöknek küldött leveléből tudjuk, hogy Congletonban volt lelkész. Később világi foglalkozást választott. 1979. november 2-án halt meg Angliában, az *Inquirer* 1979. évi novemberi számában Raymond Cook írt nekrológot róla.

Erdélyi unitárius lelkészek és a Manchester College kapcsolata a kommunizmus éveiben

1. Harkó Zoltán 1969. Disszidált
2. Sebe Ferenc 1969. május 15. – július 11.⁸⁶ (Oxford, Harris Manchester Unitarian College. Sebének már 1965-ben felajánlottak egy három hónapos ösztöndíjat, de azt tanácsosi teendői miatt nem tudta igénybe venni.)
3. Nagy Ferenc 1973. január 22-től december 19-ig.⁸⁷
4. Rezi Elek 1985. január 17-től október 23-ig.⁸⁸

A második világháború után berendezkedő kommunista hatalommal egyidejűleg legördült a vasfüggöny. Harminc évig nem küldhetett az unitárius egyház Angliába és Amerikába diákokat. 1969-ben, részben az 1968. évi nagyszabású megemlékezések hatására, részben a demokratikus ország látszatának megőrzéséért, a Vallásügyi Államtitkárság hozzájárult ahhoz, hogy Harkó Zoltán doktorjelölt és Sebe Ferenc tanácsos Angliában tanulhassanak, ugyanakkor elutasította a chicagói Meadville Lombard intézet Szabó Árpád részére felajánlott ösztöndíját. 1969-ben az Egyházi Képviselő Tanács megbízásából dr. Kovács Lajos és dr. Erdő János elkészítették a *Külföldi ösztöndíjak elnyerésének szabályzatát* (1349/1969.), melyet a Főtanács – a Vallásügyi Államtitkárság placetje után – 1970. március 1-jén tartott ülésén jóváhagyott. A szabályzat kimondta, hogy

1. Az EKT külföldi egyetemekre, unitárius, illetve protestáns teológiai főiskolára, a rendelkezésre álló ösztöndíjak felhasználásával, unitárius teológiai végzettséggel rendelkező személyeket küld ki. A kiküldés célja: a teológiai továbbképzés és teológiai tudományos munkára való felkészülés.

⁸⁶ Jelentését lásd az EUEGyLt-ban 1969/1031. II.A. 46/8. iratcsomó 14. sorszám.

⁸⁷ Jelentését lásd EUEGyLt 1973/448 II.A. 46/8. iratcsomó 55. 56. Lásd még 1974/30. Uo. a püspöknek címzett beszámoló.

⁸⁸ EUEGyLt 1985/1250 II.A. 46/8.

2. Az ösztöndíjas kiküldési időtartamát az EKT állapítja meg. Az ösztöndíjas, tanulmányai befejezése után, köteles hazatérni, egyházi szolgálatot vállalni és szakcsoportjában az unitárius teológia javára munkálni.
3. A külföldi ösztöndíjas tanulmányairól háromhavonként jelentést küld az EKT-nak, tanulmányainak befejezése után pedig végzett munkájáról az EKT elé (hazatérésétől számított egy hónapon belül) részletes jelentést terjeszt.
4. A külföldi ösztöndíjas tanulmányi ideje alatt az érvényben levő állami rendelkezések szerint tartja meg állását és élvezi mind ő, mind családja minden ezzel kapcsolatos jogát. Útiköltségéről ő maga, illetve az ösztöndíjat folyósító intézet gondoskodik.
5. Külföldi kiküldésre jogosult az a tényleges egyházi szolgálatban levő lelkész, teológiai tanár, helyettes lelkész, segédlelkész és lelkészképesítővel bíró lelkészjelölt, aki:
 - a. a szakvizsgát és a lelkészképesítő vizsgát legalább általános jó (8,00) eredménnyel tette le;
 - b. aki komoly érdeklődést tanúsít a teológia valamelyik szakcsoportja iránt, és abban a teológia elvégzése után is képezte magát;
 - c. nem áll fegyelmi vizsgálat vagy ítélet alatt;
 - d. egyéni élete és egyházi szolgálata kiküldésre érdemessé teszi;
6. A kiküldésre való jelentkezés pályázat útján történik, melyet az EKT hirdeti ki rendes teológiai vizsgaszesszió (június) befejezése után, kivételes esetekben azonban más időben is.
7. A kiküldésre pályázók kötelesek vizsgát tenni annak bizonyítására, hogy magasabb fokú teológiai tanulmányok folytatására a szükséges előképzettségük megvan. A vizsgát az Unitárius Egyház Lelkészképesítő Bizottsága veszi be.
8. A vizsga tárgyai:
 - a. írásbeli vagy szóbeli vizsga annak az egyetemnek vagy teológiai főiskolának előadási nyelvéből, mely intézetben a jelölt az ösztöndíjat igénybe veszi. A vizsga anyagát a jelölt által választott teológiai szakcsoport készíti (írás, olvasás és beszélgetés);
 - b. a pályázó által művelt teológiai szakcsoport tárgyköréből házi dolgozat készítése (legalább 15 gépelt oldal terjedelmű), melynek tárgyát, a vizsga előtt legalább két hónappal, a Lelkészképesítő Bizottság állapítja meg és közli a jelölttel.
9. A Lelkészképesítő Bizottság a vizsga eredménye alapján megállapítja a pályázók érdemsorrendjét, amelynek megfelelően az EKT kijelöli az ösztöndíjra legérdemesebb személyt.

Az angol ösztöndíjas Sebe Oxfordban, Harkó a manchesteri Unitarian College-ban kezdte meg tanulmányait. Sebe tanulmányútja befejeztével részt vett az IARF bostoni konferenciáján, majd hazatért.

Harkó Zoltán (1942. november 15-én született) doktorjelölt tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézetben végezte (református volt, majd áttért az unitárius vallásra), majd iktató-levéltárosként dolgozott az Unitárius Püspöki Hivatalban. 1969. október 24-én kezdte meg tanulmányútját, és 1970. augusztus 6-án Fiumicinóban (Olaszország) kelt levelében bejelentette az Egyházi Képviselő Tanácsnak, hogy disszidál: „...Belém helyezett bizalmukkal visszaéltem, de a sors úgy hozta, hogy feleségemnek sikerült Olaszországba kikerülni, és így jobbnak láttuk, ha majd valamelyik más országban telepedünk le. [...] Sem az Egyetemi Fokú Protestáns Teológián, sem a manchesteri Unitárius Kollégiumban nem az Egyházam és Hazám iránti hűtlenség szellemében neveltek. [...] Sajnos bocsánatkérésnek itt helye nincsen, mert Egyházzal szemben megbocsáthatatlan bűnt követtem el. Teljesen megértem haragjukat, mert egyéni érdekeimet önzően Egyházam és Hazánk érdeke fölé helyeztem. [...] Tisztelettel kérem az EKT-t, hűtlen és önző tettemért ne ítéljenek meg, hagyják, az isteni hatalom mondja ki majd felettem a cselekedeteimért járó ítéletet.” 1970. augusztus 19-én kelt levelében Fred Kenworthy, a Manchester College principálisa sajnálatát fejezte ki az eset fölött.⁸⁹ Harkó Zoltán az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, jelenleg Magyarországon él.

A Harkó eset nyomán az illetékes hatóságok csak 1973-ban voltak hajlandók útlevelet adni a következő akadémitának, a már hatvanas évei felé közeledő Nagy Ferenc segesvári lelkésznek, aki 1973. január 22-től december 19-ig volt Sharpe ösztöndíjas. A külföldi tanulmányút előtt Nagy Ferenc részt vett azon az „előkészítő tanfolyamon”, melyet az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet (EFEPTI) szervezett, és mely alapfeltétele volt a külföldi ösztöndíjak megpályázásának.⁹⁰ Csak azok állhattak vizsgára, akiket az előkészítő tanfolyam szervezői alkalmasnak nyilvánítottak, a vizsgát pedig az EFEPTI kereteiben szervezett vizsgabizottság vette be. Az unitárius pályázók esetében a bizottságba

⁸⁹ „... This must be profound disappointment to you, as it is to us. We had looked forward so much to having the first Sharpe Hungarian student since before the last War and it seems to me that this action of Mr Harkó will make it very difficult for any such student to come again”. EUEGYLt 1970. II:A. 46/8 iratcsomó.

⁹⁰ A Vallásügyi Államtikárság az 1970-es évek elején rendelte el ezt a „vizsgát”. Kezdetben Bukarestben kérdezték ki a jelentkezőket, később az EFEPTI keretében szerveztek vizsgát. A vizsgáztatás módjáról és módszereiről lásd: Szóra bírva. Kozma Zsolttal beszélget Tunyogi Lehel, Exit Kiadó, Kolozsvár, 2009, 106–107.

behívták az unitárius püspököt és a teológiai tanárokat is. A 35 év lelkészi szolgálattal rendelkező Nagy Ferenc sikeresen abszolválta az „előkészítő tanfolyamot” és egy tanulmányévet Angliában tölthetett. A tulajdonképpeni ösztöndíjvizsga körülményeiről nem tudunk közelebbit, ennek jegyzőkönyve nem került az EUEGyLtba. Nagy Ferenc tanulmányútja végéhez közeledve kérte, hogy még egy évet Angliában tanulhasson, de az Egyházi Képviselő Tanács hazarendelte. Az 1974. március 20-án tartott EKT-gyűlésen „megnyugvással és elismeréssel” nyugtázták Nagy Ferenc tanulmányútjáról írt jelentését. Az EKT reményét fejezte ki, „hogymeg további ösztöndíjasok fogják látogatni az angliai és amerikai teológiai intézeteket”. Nagy Ferenc 1938-ban Kolozsváron kezdte meg lelkészi szolgálatát. 1945-től 1953-ig Recsenyében, 1953-tól 1997-ig, nyugdíjazásáig, Segesváron szolgált. Jelenleg a küküllősárdi egyházközség beszolgáló lelkésze.

1980. február 6-án az unitárius esperesek – Kolcsár Sándor, Kőkösi Kálmán, Báró József és Benedek Sándor – azt javasolták Egyházi Képviselő Tanácsnak, hogy sürgősen gondoskodjon a teológiai tanár utánpótlásról, és ennek érdekében küldje külföldi tanulmányútra az arra érdemes „fiatal elméket”. Az esperesek javaslatát megtárgyalta a Misszió Bizottság is, és sajnálattal állapította meg, hogy „az utóbbi időben ifjú lelkészeink nem mutattak érdeklődést a külföldi tanulmányi lehetőségek iránt, és továbbképzési szándékukról sem adtak különösebb bizonyosságot...” Nem tudjuk, miért „nem mutattak érdeklődést” a fiatal lelkészek a külföldi ösztöndíjak iránt. Lehetséges, hogy a román nyelvű „ösztöndíj vizsga” és az ezt megelőző „tanfolyam” vette el a kedvet a pályázástól.

1982-ben a EFEPTI szervezésében került sor a külföldi ösztöndíj vizsgára a három protestáns felekezet jelöltjei számára.⁹¹ A versenyvizsgát megelőzte az ún. „tanulmányútra feljogosító vizsgát előkészítő tanfolyam”. Mind a vizsgát, mind a „tanfolyamot” a Vallásügyi Államtitkárság direktíváinak megfelelően a területi

⁹¹ Időközben jóváhagyták a Szabó Árpádnak még 1969-ben felajánlott amerikai ösztöndíjat. Dr. Szabó Árpád 1977. október 7-től 1978. augusztus 10-ig tanult Chicagóban. Jelentését lásd EUEGyLt 1978/1715. 46/8. iratcsomó. (Az akadémiták jelentéseit román nyelvre is lefordították és hivatalból megküldték a Vallásügyi Államtitkárságnak.)

Szabó Árpád kiküldését az 1969. évvel kezdődően majdnem évente utasította vissza a Vallásügyi Államtitkárság. A hivatal igazgatója, Munteanu „úr” azt tanácsolta, hogy az Egyház jelölje ki azokat, akiket ki akar küldeni. Az ösztöndíjra „több jelöltet kell állítani”, hogy „akadály” esetén mindjárt ott legyen a kiküldésre alkalmas személy. 1970-ben Benczó Dénes és Zsigmond Attila is benyújtotta ösztöndíj pályázatát, de sem ők, sem Szabó Árpád nem bizonyult „alkalmasnak” a kiküldésre. 1974-ben Kovács István bözödi és Kovács Sándor magyarországi lelkész nyújtották be pályázataikat, de arról már nincs adatunk, hogy a „külföldi ösztöndíjak elnyeréséhez szükséges vizsgára való előkészítő tanfolyamot” sikeresen abszolválták volna.

inspektor Hoinărescu Țepeș felügyelete alatt az Intézet szervezte. Az előkészítő tanfolyam abszolvensei a fenntartó egyházak illetékesei és Țepeș elvtárs jelenlétében román nyelven versenyvizsgáztak. A május 5-én szervezett vizsgán a két unitárius jelölt, Rezi Elek bágyoni és Kiss Alpár brassói lelkész ökumenéből és Románia Szocialista Köztársaság történelméből illetve politikai-gazdaságtanból vizsgázott. Kiss Alpár vizsgatételei: 1. Statutul bisericii mele, 2. Probleme teologice actuale în programul Consiliului Ecumenic al Bisericii, 3. România între cele două războaie mondiale, 4. Principiile politice externe ale R.S. Romania. Rezi Elek tételei: 1. Cultele neoprotestante. Cultul creștin după evanghelie și cultul pentecostal, 2. Probleme teologice actuale ale Alianței Mondiale a Bisericii Reformate, 3. Mihai Viteazul, 4. Dezvoltarea economică a R.S. Romania în ultimii 15 ani. A sikeres vizsga után a Vallásügyi Hivatal „hathatós közreműködésével” elkezdődhetett az útlevélkérés procedúrája. Természetesen ez is a Vallásügytől és az elvtársak jóindulatától függött, ezért a „szakmai önéletrajz” egy része is a pártpolitika, a leszerelés és béke, illetve Ceaușescu elvtárs bölcsességéről szólt. A vizsgán felvett jegyzőkönyvet az EFEPTI felterjesztette a fenntartó egyháznak és a Vallásügyi Hivatalnak. A sikeres pályázók a szolgálati útlevéll és a vízumok megszerzése után elkezdhatték tanulmányútjukat. Kiss Alpár chicagói tanulmányai után Baróton folytatta diplomépítő lelkészi szolgálatát.⁹² Rezi Elek hazatérte után a Protestáns Teológiai Intézetben a rendszeres teológiai tanszéken ad elő. Jelenleg a rendszeres teológia professzora és a Protestáns Teológiai Intézet rektora. Egyetemi jegyzetei és könyvei mellett több mint száz írása és tanulmánya jelent meg hazai és külföldi kötetekben és folyóiratokban.

A Magyarországi Unitárius Egyház ösztöndíjasairól nincs részletes kimutatásunk. Szent-Iványi Ilona 1979–1980-ban volt Sharpe ösztöndíjas, ezt megelőzően Oxfordban tanult, 1986 januárja és júniusa között pedig Chicagóban, a Meadville Lombard Theological Schoolban folytatott tanulmányokat. Miklósi-Vári Katalin 1993–1994-ben(?) a Magyarországi Unitárius Egyház ösztöndíjasként tanult Angliában.

⁹² Jelentését lásd 1417/1983. II.A. 46/8.

A kommunizmus bukása után

A kommunizmus bukása után Angliában tanult névsora:⁹³

1. Kászoni József 1990. szeptember 17. –1991 június.
2. Kovács István Sándor 1990 október és december között az oxfordi Harris Manchester College-ban tanult.
3. Máthé Sándor 1991. október 11. – 1992. június 25.
4. Kovács István 1993. január 15. – július 1. Oxford, Harris Manchester College.
5. Kedei Mózes 1994. január 15. – május 4.
6. Székely Miklós 1995. október 1. – 1996. május 31.
7. Pop (Pap) Mária 1998–1999
8. Csete Árpád 2000–2001
9. Fekete Béla 2002–2003
10. Czire Szabolcs 2005 január–március (Oxford és Manchester)
11. Kovács Sándor 2006 január–március (Oxford és Manchester)
12. Tódor Csaba 2007–2008 (A Manchesteri Egyetemen magiszteri fokozatot szerzett.)

⁹³ Az 1980 után külföldön tanult lelkészek jelentései még nem kerültek az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárába. A közelmúlt peregrináció-történetének feldolgozása – a jelentések összegyűjtése szintjén – most van folyamatban, a beszámolók értékelése, a különféle teológiai irányzatok erdélyi recepciója az elkövetkező évtizedekben lesz (?) mérhető. Az eltelt harminc év jelentései, a külföldi ösztöndíj-pályázatokra jelentkezők iratcsomói az Unitárius Püspöki Hivatal iktatójában tanulmányozhatók, II. A. 46/8 iratcsomóban. Talán nem lesz hiábavaló vesződé a jelentések egyetlen Albumba másolása sem, így kezdhetnénk hozzá – immár százötven éves történelmi távlatból – az 1859. augusztus 30-án tartott kolozsvári zsinat 41. számú határozatának végrehajtásához.

„Indítványoztatik, hogy ezután egyeteméről lejöendő ifiaink emlékiratot adjanak bé az Egyházi Főtanács eleibe arról, hol jártak, mely Egyetemetek látogattak meg, s minő szakokban képesítették magokat; hogy az ily emlékiratok a jelenben felvilágosításul s későbbi időkbén adatul szolgáljanak, egyetemről koronként lejött tanáraink egyetemi életére, s működésük irányára nézve, – ezzel kapcsolatban egyszersmind indítványoztatik, hogy egyetemről közelebről lejött három tanár, névszerint Buzogány Áron, Ferencz József és Marosi Gergely atyánkfiai ez uttal szólítassanak is fel, hogy ilyentén emlékiratot készítvén azt még ezen Zsinati Főtanács eleibe adják bé.

Végzés: Az indítvány elfogadtván, ezennel kötelességévé tétetik minden egyetemekről ezután lejöendő tanári ifjainkra nézve, hogy külföldi utazásaikról, úgy azon tanulmányokról melyekben magokat képesítették, közönségünk levéltárába emlékiratot adjanak bé. Ezen határozat egyetemekről közelebről lejött tanárok: Buzogány Áron, Ferencz József, s Marosi Gergely atyánkfiaira, úgy egyetemekről ez előtt két évvel visszaérkezett tanárok Pap Mózes és Nagy Lajos atyánkfiaira is kiterjesztvén. Mely emlékiratok az arra készítendő emlékkönyvbe irassanak bé.”

A fent említettek – Kászoni József, Máthé Sándor, Kedei Mózes és Tódor Csaba kivételével – az első félét Manchesterben, a másodikat Oxfordban töltötték. Hazatértük után mindannyian folytatták a lelkészi/tanári szolgálatot. Az Angliában töltött egy – vagy annál is kevesebb – tanulmányi év lelkészeinknek főként az angol nyelv tökéletesebb elsajátításában, az angol unitárius egyházi élet megismerésében és a tudományos kutatás elmélyítésében segített. A mindenkori akadémiták az unitárius egyházi értelmiség egyik igen fontos részét alkotják. Tapasztalataikra, tudásukra nagy szüksége van az Erdélyi Unitárius Egyháznak. Reméljük, hogy teológiai nevelésünk és irodalmunk a Sharpe család beneficiumait élvezőknek is köszönhetően tovább bővül és gazdagodik.

Unitárius akadémiták az észak-amerikai lelkészképző intézetekben

Meadville Lombard Theological School

Az Amerikai Egyesült Államok leglátogatottabb akadémiaja az 1844-ben Harm Jan Huidekoper (1776–1854) által Pennsylvániában alapított Meadville Theological School volt. (A Meadville-ből a Theological School 1926-ban Chicagóba költözött és a chicagói egyetem keretében önálló intézményként működik napjainkig.) Itt a következő magyar unitárius diákok tanultak:

1. György János (1878. november 27. Ikland) 1903 és 1905 között az oxfordi New College-ban, 1905–1906-ban a Meadville-en, 1906–1907-ben a Harvard Universityn tanult, ahol doktori címet is szerzett. 1907 júniusában tért haza. 1910 után kilépett az egyházból, református papként működött Bodonkúton. Másfél év után ezzel is felhagyott, 1920 őszén kivándorolt Amerikába, 1929. január 3-án halt meg Buray-ban (Brazília).
2. Kiss Sándor angliai tanulmányútja után 1907–1908-ban volt a Meadville diákja.
3. Lőrinczi Géza (1903. június 16. Homoródkeményfalva) 1928 és 1930 között tanult Chicagóban. Jelentése szerint négy évet töltött az Amerikai Egyesült Államokban, ebből kettőt a Harvardon. Bachelor of Divinity és Master of Theological Science fokozatot szerzett. Amerikai tanulmányai után egy évet Strassburgban is tanult.⁹⁴ Hazatérése után 1933-tól 1967-ig több egyházközségben is szolgált: Lupény, Bukarest, Nagybánya, Homoródmás, Kolozsvár, Torda. 1959-től 1962-ig mint rendes, 1962-től 1967-ig mint óraadó tanár tanított a Protestáns Teológiai Intézet unitárius gyakorlati tanszékén. 1975. július 27-én halt meg Kolozsváron.

⁹⁴ Ta.i. 1043/1931

4. Csifó Nagy László (1906. augusztus 30. Sepsiszentgyörgy) 1928 és 1931 között Chicagóban tanult és Bachelor of Divinity fokozatot szerzett. 1931–1932-ben Oxfordban a Manchester College-ban tanult.⁹⁵ Az unitárius egyház titkára és előadótanácsosa volt, a kolozsvári egyetemen angol nyelvi lektorként is működött. A román titkosszolgálat (Securitate) tizennyolc kötetnyi megfigyelési iratcsomót állított össze róla. 1963. szeptember 12-én Déván halt meg.
5. Simén Dániel (1903. február 11. Korond) 1931 és 1933 között a Meadville-en tanult, Master of Theology fokozatot szerzett. 1934. február 3-tól Fogarasban volt segédlelkész. 1934. szeptember 2-án a székykeresztúri zsinaton unitárius lelkésszé szentelték. 1936. november 9-től Lupényban volt lelkész. 1940. január 1-jétől megkezdte teológiai tanári működését, a gyakorlati teológia szakcsoportban. 1942-ben tanári vizsgát tett, 1945-ben pedig neveléstudományból és lélektanból doktorált. 1947-ben főjegyzőnek választották. 1959-ig volt tanár és egyházi főjegyző, ekkor dr. Erdő János és dr. Lőrinczi Mihály tanártársaival együtt koholt vádak alapján hét év börtönbüntetésre ítélték. 1964-ben történt szabadulása után Aranyosgyéresen volt lelkész 1969. február 25-én bekövetkezett haláláig. Cikkei, tanulmányai jelentek meg a *Keresztény Magvetőben*, *Unitárius Szószékben*.
6. Szent-Iványi Sándor (1902. január 18. Marosvásárhely) 1924 és 1926 között a Harvardon volt Williams ösztöndíjas.⁹⁶ 1932–1933-ban Chicagóban tanult. Tudományos könyvtárat gyűjtött, nyomdát szeretett volna vásárolni.⁹⁷ Az Amerikai Egyesült Államokban halt meg 1983. október 16-án.
7. Lőrinczi Mihály (1911. december 30. Sófalva, Beszterce-Naszód vármegye) 1938. októberétől 1941-ig volt a Meadville diákja. Bachelor of Divinity fokozatot szerzett. Hazatérése után Marosvásárhelyen hitoktató lelkésszéként szolgált, 1947-től a Teológiai Akadémián, majd a Protestáns Teológiai Intézetben tanított az ószövetségi szakcsoportban. 1991. február 24-én halt meg Budapesten.

Pacific Unitarian School

1. Balázs Ferenc 1925–1926, Angliában ismerkedett meg Wilbur professzorral, akit annyira megnyert kiváló tudásával és modorával, hogy a neves professzor

⁹⁵ Ta.i. 2461/1937.

⁹⁶ Ta.i. 1924/1716.

⁹⁷ Ta.i. 2461/1937. Bővebb életrajzát lásd: Kovács Sándor: *Szent-Iványi Sándorra emlékezünk*, In. Unitárius Kalendárium a 2003. esztendőre, Kolozsvár, 186–189.

- egy ösztöndíjat ajánlott fel a Pacific Unitarian Schoolban (jelenleg Starr King Scholl for the Ministry, Berkeley, CA). Lásd Oxfordnál is.⁹⁸
2. Lukács Sándor 1926 és 1928 között tanult Berkeley-ben (Pacific Unitarian School), Master of Theology fokozatot szerzett, Keletet megjárva tért haza.⁹⁹ Wilbur professzor 1928. január 16-án Ferencz Józsefhez írt levelében mindkét ifjút méltatta és kifejezte abbéli reményét, hogy a magyar unitáriusok újabb akadémitát küldenek Kaliforniába.
 3. Simén Dániel 1928 és 1931 között volt a Pacific Unitarian School diákja. Lásd Meadville-nél is.

A kommunizmus éveiben

1. Szabó Árpád 1977. április 4-től 1978. augusztus 10-ig volt a Meadville diákja.
2. Kiss Alpár 1982. október 13-tól 1983. szeptember 24-ig tanult Chicagóban.

1989 után a Meadvillen tanult

1. Andrási György 1989. november 26-tól 1990. július 25-ig. (Rendkívüli ösztöndíj, nem pályázott.)
2. Kovács István 1994–1995, lásd Oxfordnál is. (Rendkívüli ösztöndíj, nem pályázott.)
3. Czire Szabolcs 1997–1998, lásd Oxfordnál és Manchesternél is
4. Ferenczi Enikő 1997–1998.

A Starr King School for the Ministry magyar diákjai 1989 után

1. Léta Sándor 1994–1995
2. Kovács Sándor 1995–1996 lásd Oxfordnál és Manchesternél is.
3. Mezei Csaba 1996–1997
4. Kiss László 1998–1999
5. Zsigmond Kinga 1999–2000
6. Koppándi Botond 2000–2001
7. Bartha (Gyerkes) Zsuzsanna 2001–2002
8. Lőrincz Lajos 2002 augusztus–december.
9. Pop (Pap) Mária 2003–2004, lásd Oxfordnál és Manchesternél is.
10. Tódor Csaba 2004–2005, lásd Manchesternél is.
11. Solymosi Zsolt 2005–2006

⁹⁸ Ta.i. 513/1929.

⁹⁹ Ta.i. 305/1928.

12. Orbán Erika 2006–2007
13. Jakabházi Béla Botond 2007–2008
14. Nagý Endre, ifj. 2008–2009
15. Bálint Róbert 2009–2010

Nem egyházi ösztöndíjjal tanultak Észak-Amerikában

1. Sándor Szilárd 1994. október 6. – 1995. június 4. (Segédlelkész a Kirkwood, Eliot Unitarian Chapelben.)
2. Zsigmond Kinga 1996–1997. (A Saint Paul UU gyülekezet vendége volt.)
3. Kocs Júlia 1997. Az Amerikai Egyesült Államokban maradt.
4. Gyerő Dávid 2000–2001. (Boston)

Összegzés

Az unitárius akadémiták a nyugat-európai egyetemek teológiai, orvosi, jogi, mérnöki, hadmérnöki, bölcsész, természettudományi karára iratkoztak be. Sarokszámokban 1848–1941 Nyugat-Európa egyetemlein összesen 43-an tanultak, ebből lelkész jellegű 27, orvos 7, mérnök 4, képzőművész-iparművész 1, jogász 4, építész 5, katonai akadémiát 4-en végeztek. Az akadémiták között volt olyan is, aki három egyetemre is beiratkozott. Ugyanebben az időszakban Angliában 39, Amerikai Egyesült Államokban 12 magyar unitárius tanult.

1941–1989 között Angliában 5, az Amerikai Egyesült Államokban 3, 1989 után Észak-Amerikában 23, Angliában 13 diák tanult. Ezekhez a számokhoz talán hozzátehetjük azokat a nyári továbbképzőket, amelyeket Chicagóban, a Meadville Lombard intézetben a testvéregyházközségekkel karöltve szerveztek 1996 és 1997 nyarán. Résztvevők 1996-ban: Koppándi Botond, Lázár Levente, Tordai Ernő, Szeredai Noémi. Résztvevők 1997-ben Csete Árpád, Gyerkes Zsuzsanna, Kecskés Csaba, Veress Ferenc.

A külföldön tanult munkássága nagyban hozzájárult az unitárius teológia fejlődéséhez és az egyház szervezeti átalakulásához. A *Keresztény Magvető* és az *Unitárius Közlöny* hasábjain rendszeresen jelentek meg az angol és amerikai hitrokonok életéről, teológiájáról szóló tudósítások. Az angol nyelvű szakmunkák magyar fordítása is minden bizonnyal hozzájárult az unitárius teológiai irodalom 19. és 20. századi alakulásához. További tanulmányok feladata lesz kideríteni, milyen mértékben befolyásolta az angol unitárius egyház reformbizottsága az 1930-as években az erdélyi történéseket, hogyan hatott Alfred Hall teológiája a magyar unitarizmusra, milyen hatása volt a Derzsi Károly által szerkesztett *Unitárius Könyvtár* angolból magyarra fordított traktátusainak, hogyan alakult

a magyar unitárius teológia a 20. században. Csupán néhány lehetséges kérdését vázoltuk fel a további kutatásoknak, reméljük, akad majd vállalkozó kedvű kutató is, aki a kérdéseket megválaszolja.

Hungarian-Speaking Unitarian Students Studying Abroad, 1848 – Present

The article presents a short history of Hungarian Unitarians who studied at the main European Universities and the Unitarian Colleges in Great Britain and United States of America between 1848 and 2008. Through the history of the institution of „peregrinatio academica” the Hungarian Unitarian community managed to train its intellectual and institutional leadership including future College professors, Church leaders, scholars, writers, and others. As a result of these contacts with European Universities and overseas Unitarian Colleges, Transylvanian Unitarianism was reshaped both theologically and institutionally.

FEKETE CSABA

KÉT ISMERETLEN UNITÁRIUS ÉNEKESKÖNYV ÉS HÁTTERE

Querite primum regnum Dei... (Mt 6,33) – *Előbb* Isten országát keressétek, azután... Az áram–görög–héber filológiai háttér részletezése nélkül ezt a szórendileg is meggondolt magyarázatát választom és vallom Jézus intelmének. Értékrendként. Hozzáállás normájaként. De vajon ezt keresik-e azok, akik mindenekelőtt a maguk különállását hangoztatják? Szükséges és elkerülhetetlen a különböztetés. *Recte distinguit – recte docet.* Mégis kiéleződött számomra ez a kérdés az utóbbi években, mióta prédikálásra kértek egy ízben a Bethánia Szövetség rendezvényén. Előadó református lelkészársam elmondta, hogy tévedésből meghívott hozzászóló volt egy konferencián. Olyan konferencián, ahol harminchetedik lett volna azon kegyességi csoportok sorában (mindegyik a magyar református egyházon belüli), amelyek lefelől mind azt hangsúlyozták, hogy az összes többitől miben és miért különböznek. Bizonyos-e, hogy feltétlen elsőbbséget a különállás élvez? A szakadárság? Nem a közös gyökereket kellene keresnünk?

Benkő Samut hallgattam jóegynéhány éve. A televízióban arra emlékezett, hogy apja és a szomszéd unitárius templom lelkésze időnként jóízűen vitázott, a két szomszédvár prédikátorát összefűző és életre szóló barátságot ez fűszerezte, semmi nem gátolta. Találkozón, konferencián többször lehettem együtt különféle felekezetűekkel, közöttük erdélyi unitáriusokkal és reformátusokkal, akiken szintén feltűnő volt a bensőséges barátsági kötelék. Kérdezte is egyiküket valaki kívülállóként, hogy tulajdonképpen miben is különböztök ti? Gyülekezeti szinten jórészt abban – hangzott a válasz –, hogy unitáriusoknál az úrasztalán a terítő kék, reformátusoknál meg piros.

Régi énekeskönyvünkben és szertartásunkban szintén sokkal több a közös vonás, és nem feltétlen ismérv a kék-piros eltérés. Ez bátorít fel, hogy reformátusként foglalkozzam a protestáns himnológia unitárius vetületével. Vallom, hogy *óprotestáns* örökségről van szó. A protestáns felekezetek végleges elkülönülése előtti állapotról, mikor a közös alap sokáig nem vészett el még különválásunk ellenére sem, sőt a szertartás még a felekezeti, szervezeti elkülönülés után is áthidalta valamelyest a különállást.¹ 1700 tájáig az evangélikus, unitárius és

¹ *The Sacred Bridge.* Ezt választotta híres könyve címéül Eric Werner (1901–1988) liturgiátörténész. Kimutatta, hogy zsidó templomi és zsinagógai hagyomány alapozza meg a bi-